



Valta, vastarinta ja moniarvoisuus parantamisen historiassa

Arvio teoksesta Hokkanen, Markku & Kalle Kananoja (toim.) *Kiistellyt tiet terveyteen. Parantamisen monimuotoisuus globaalihistoriassa. Historiallisia tutkimuksia 273*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 2017. 355 s. ISBN 978-952-222-840-6.

Kia Andell

Lääkintäkulttuurit globaalihistoriallisessa tarkastelussa

Vaihtoehtohoidot puhututtavat tälläkin hetkellä tutkijoita, lääkäreitä, potilaita ja muita kansalaisia. Viimeaikaisessa “hopeavesikohussa” ja etenkin kristillisdemokraattien kansanedustaja Päivi Räsäsen vaatimuksissa “uskomushoitojen” sääntelystä (*Helsingin Sanomat* 15.1.2018) kiteytyy, miten parantamisesta käydään jatkuvaa kamppailua. Räsäsen tausta lääkärinä ja toisaalta kristillis pohjaisten hoitojen puoltajana nostaa myös kysymyksen tieteen, uskonnon ja vaihtoehtoisten näkemysten rajoista. Tällaiset kiistat kuvastavat vaihtoehtoisten totuuksien läpituunkemaa nykyaikaamme. Mutta yhtä lailla ne kuvastavat menneisyyttä.

Oulun yliopiston historian yliopistonlehtorin Markku Hokkasen ja Helsingin yliopiston tutkijatohtorin Kalle Kananojan toimittama artikkelikokoelma *Kiistellyt tiet terveyteen* (2017) osoittaa, että terveyteen ja sairauteen liittyvistä käsityksistä ja parantamisen käytännöistä on kiistelty läpi historian. Tieteen, uskonnon ja magian väliset rajanvedot ovat muodostaneet kiinteän osan näitä kamppailuja. Lääkärikunta, samoin kuin kirkko ovat pyrkineet kontrolloimaan ja rajoittamaan kansanparannuksen tai hengellisten parantamiskäytäntöjen harjoittamista. Lääkintäkulttuurit ovat aina olleet myös moniarvoisia. Teoksessa lääkintäkulttuuri muodostaakin moniarvoisen kentän, jossa voi samanaikaisesti vallita useita rinnakkaisia ja keskenään vuorovaikutuksessa olevia parantamisjärjestelmiä.

Kokoelmateos tarkastelee parantamiseen liitettyjä merkityksiä, kokemuksia, määritelmiä ja määrittelykamppailuja eri aikoina ja eri puolilla maailmaa. Lääkintäjärjestelmät ja -kulttuurit ymmärretään teoksessa sosiaalisesti rakentuneina, komplekseina, dynaamisina ja vuorovaikutuksellisinä. Parantamista tarkastellaan



laajassa globaalihistoriallisessa kontekstissa, jossa painottuvat eri maantieteellisten alueiden yhteydet toisiinsa sekä ihmisten, tavaroiden, ajatusten ja instituutioiden maailmanlaajuiset liikkeet paikallisine vaikutuksineen.

Teoksen toimittajat Hokkanen ja Kananoja ovat lääketieteen, globaalihistorian ja kulttuurisen vuorovaikutuksen aihealueisiin perehtyneitä historiantutkijoita, jotka molemmat ovat tarkastelleet terveyteen ja parantamiseen liittyviä kysymyksiä etenkin kolonialistisessa kontekstissa. Kulttuurinen lähestymistapa terveyden, sairauden ja parantamisen kysymyksiin yhdistää muitakin teoksen kirjoittajia. Heidän työnsä edustavat tuoretta terveystieteen suomalaista ja kansainvälistä tutkimusta historiatieteiden, etnologian, antropologian ja uskontotieteen aloilta. Kirjoittajien monialaisuus näkyy teoksessa kiinnostavana variaationa artikkelien näkökulmissa sekä huomion kiinnittymisenä yhteiskunnallisiin ja historiallisiin puitteisiin, joissa erilaiset parantamisen muodot ja niihin liitetyt merkitykset ja kokemukset tulevat eri tavoin mahdollisiksi.

Eri aikoina ja paikoissa vallinneita parantamiskulttuureita lähestytään teoksessa *lääkinnällisen pluralismin* käsitteen kautta. Johdannossa todetaan, että pluralismi on johtanut kahteen vastakkaiseen kehityslinjaan: lääkintäjärjestelmien ja parantajien välillä on aina kamppailtu vallasta, jolloin eri parantamismuotojen laillisuutta on pyritty eri aikoina määrittelemään eri tavoin, ja toisaalta lääkintäkulttuureiden sisällä ilmenee eri lääkintäjärjestelmien vuorovaikutusta ja sekoittumista (s. 68). Nämä teemat – kamppailu vallasta ja lääkintäkulttuureissa tapahtuva sekoittuminen – nivovat yhteen teoksen johdannon ja sen kahdeksan artikkelia.

Taikauskoiset toiset, rikolliset parantajat ja arjen vastarinta

Artikkeleiden aikahaarukassa liikutaan varhaismodernilta ajalta nykypäivään, ja maantieteellisesti ne sijoittuvat useille eri mantereille. Liikkeelle lähdetään Suomesta. Perinteentutkija Ulla Piela tarkastelee parantamisen vaiheita suomalaisessa yhteiskunnassa 1500-luvulta nykypäivään, ja historiantutkija Suvi Rytty pohtii omassa luvussaan lääkäreiden määrittelyvallan rajallisuutta luonnonparantaja Maalin Bergströmin 1910-luvulla käytyjen oikeudenkäyntien valossa.

Toinen keskeinen yhteiskunnallinen kokonaisuus kirjassa on eurooppalainen siirtomaavalta, johon liittyviä lääkintäkulttuureita Intiassa, Brasiliassa, Afrikassa ja Karibiassa 1500–1900-lukujen välisenä aikana käsittelevät artikkeleissaan historiantutkijat Hugh Cagle, Kalle Kananoja, Markku Hokkanen sekä antropologi Maarit Forde. Uskontotutkija Jaakko Takkinen puolestaan suuntaa katseen Tiibetiin ja Pohjois-Intiaan, joissa perinteinen tiibetiläinen lääketiede *sowa rigpa* on saanut uudenlaisia muotoja ja yhteiskunnallisia merkityksiä kiinalaishallinnon ja pakolaisuuden konteksteissa 1950-luvun lopulta lähtien. Kirjan päättää Pohjois-Amerikan tutkija Rani-Henrik Andersonin ja antropologi David Posthumusin artikkeli, joka tarkastelee Pohjois-Amerikan alkuperäiskansoihin kuuluvien lakotojen parantamiskulttuuria 1800-luvulta nykypäivään sekä Yhdysvaltain assimilaatiopolitiikan vaikutuksia lakoto-yhteiskuntaan.

Parantamista koskevissa kamppailuissa eri parantamismuotoihin liitetty ongelmallisuus on toistuvasti kiteytynyt yhteen asiaan: niiden on tavalla tai toisella nähty uhkaavan vallitsevaa yhteiskuntajärjestystä. Artikkeleissa kuvataan, miten etenkin kristinuskon ja länsimaisen lääketieteen maailmankuvia vastaan asettuvia parantamisen muotoja on pyritty kontrolloimaan ja kitkemään. Tavanomaisia keinoja ovat olleet eri maailmankuvia edustavien parantajien ja potilaiden leimaaminen tietämättömiksi, sivistymättömiksi ja taikauskoisiksi, vääränä pidetyn parantamisen kriminalisointi, parantajien vangitseminen ja heitä vastaan käydyt oikeudenkäynnit. Suomessa kansanterveys ja -valistus ovat olleet keskeisessä roolissa eri parantamismuotojen arvottamisessa. Esimerkiksi rokotekriittikeskusteluissa juuri kansanterveyden vaarantaminen esiintyy keskeisenä argumenttina. Suvi Rytyn artikkeli osoittaa, että näin on ollut jo 1900-luvun alussa. Kansanvalistus myös näyttäytyi lääkäreille oikeudenkäyntejä parempana välineenä lääketieteen ulkopuolisten parannusmuotojen vastaisissa taisteluissa.

Valtakamppailu maailmankuvien välillä kytkeytyy kiinteästi yhteiskuntapoliittisiin päämääriin sekä kategorioihin kuten yhteiskuntaluokkaan, etnisyyteen, rotuun ja sukupuoleen. Tieteen, uskonnon ja taikauskon välisissä rajanvedoissa on ollut oleellisesti kyse hierarkkisista eronteoista eri sosiaalisten ryhmien välillä. Kolonialistisessa Afrikassa ja Amerikassa siirtomaavalta, lähetykskirjallisuus ja populaarikulttuuri rakensivat stereotyyppisiä kuvia “noitatohtorista” (Hokkanen) tai “syrjäkylän vanhasta afrikkalaisesta miehestä”, joka symboloi toiseutta eurooppalaiselle sivistykselle tai “kunniallisuudelle” (Forde). Ulla Piela puolestaan havainnollistaa, miten taikauskoiseksi leimaaminen on Suomessa toiminut sivistyneistön keinona erottautua rahvaasta. Lääkintäjärjestelmien välisissä kiistoissa onkin ollut historiallisesti kyse myös sivistyneistön “sairastavaan kansaan” kohdistamasta vallankäytöstä (s. 85).

Maarit Forde ja Jaakko Takkinen kuvaavat kumpikin kiinnostavasti, kuinka varsinkin länsimaisesta ajattelusta poikkeaviin kosmologioihin ja käytäntöihin on liitetty poliittisen vastarinnan potentiaali, jota on pyritty eri tavoin hallinnoimaan. Forde pohtii artikkelissaan parantamiseen kohdistettua kontrollia ja toiseuden tuottamista 1800–1900-lukujen Trinidadissa. Hänen mukaansa erilaisia rituaaleja hyödyntävien parantamiskäytäntöjen alla tapahtui etnistä ja rodullista sekoittumista, joka näyttäytyi uhkana etnisten ryhmien välisiin vastakkainasetteluihin perustuvalla Trinidadin siirtomaahallinnolle. *Obeah*-oikeudenkäynneissä, joissa parantajia syytettiin yliluonnollisten voimien käyttämisestä, voikin ymmärtää olleen kyse myös etnisten ryhmien välisten rajojen kontrolloinnista.

Takkinen puolestaan kuvaa, miten Tiibetin autonomisella alueella uskonto on näyttäytynyt poliittisesti arkaluontoisena tekijänä, jolloin tiibetiläisen lääketieteen integrointi viralliseen terveydenhuoltoon on merkinnyt sen depolitisointia ja sekularisointia. Tämän seurauksena tiibetiläinen lääketiede on joutunut ainakin näennäisesti riisumaan itsensä uskonnollisesta traditiosta ja omaksumaan länsimaisen lääketieteen ajattelu- ja toimintatapoja. Täten se on käytännössä marginalisoitunut. Toisaalta Pohjois-Intian pakolaiskontekstissa buddhalaiset vaikutteet ovat ‘uustraditionalismin’ muodossa tarjonneet välineitä poliittiseen kamppailuun Tiibetin

asemasta ja tiibetiläisestä identiteetistä sekä lisänneet tiibetiläisen lääketieteen vetovoimaa ja taloudellista arvoa globaaleilla terveystarkkinoilla.

Länsimainen lääketiede ei ole kuitenkaan yksioikaisesti syrjäyttänyt muunlaisia lääkintäjärjestelmiä. Esimerkiksi Markku Hokkanen käsittelee artikkelissaan afrikkalaisen parantamisen ja siirtomaavallan suhteita, valtakamppailuja ja afrikkalaisen parannuskulttuurin joustavuutta Britti-imperiumin alueilla eteläisessä Afrikassa 1800- ja 1900-luvuilla. Artikkelin osoittaa, kuinka perinteiset afrikkalaiset parantamismuodot saattoivat valikoivasti omaksua länsimaisen lääketieteen vaikutteita ja tällaisen joustavuuden avulla ylläpitää asemaansa koloniaalisessa kontekstissa. Sekoittumista on tapahtunut merkittävästi myös toiseen suuntaan: Hugh Cagle havainnollistaa, miten Espanjan ja Portugalin imperiumeissa paikalliset naiset toimivat merkittävänä lääketieteellisen tiedon lähteinä, vaikka heidän nimensä eivät näy valkoisten miesten kirjoittamiksi määrityissä lääketieteen teksteissä. Cagle luotaa artikkelissaan portugalilaisen lääkärin Garcia de Ortan työskentelyä koloniaalisessa Intiassa 1500-luvun puolivälissä ja erityisesti tämän yhteistyötä palvelijansa Antonian kanssa. Ortan lääkärityön voi nähdä oleellisesti riippuneen palvelijan tiedoista ja taidoista.

Parantamisesta on kiistelty ennen kaikkea erilaisten parantajien ja auktoriteettien kesken, kun potilaat taas ovat liikkuneet varsin luontevasti eri järjestelmien välillä etsiessään ratkaisua vaivoihinsa (s. 68). Erilaisten parantamiskeinojen saatavuus sekä yksilöiden kokemukset hoitojen tehosta vaikuttavat siihen, miten parantamisen eri muodot voivat säilyä yhteiskunnassa valtaa pitävien tahojen, kuten tieteen, kirkon tai valtiovalan kitkemispyrkimyksistä huolimatta. Lisäksi myös taloudelliset resurssit ovat oleellisesti määrittäneet, millaisiin parantamisen käytäntöihin eri ihmisryhmillä on ollut pääsy. Juuri arjen kontekstien tarkastelu valottaa kiinnostavasti niitä vastarinnan mahdollisuuksia, joita kamppailut vallasta ja hegemoniasta väistämättä kätkevät sisäänsä.

Kirjan artikkelit osoittavat, että tavallisille ihmisille lääkintäjärjestelmien arvoa eivät yksioikaisesti määritä niiden laillisuus tai "tieteellisyys", vaan se, miten eri parantamisen muodot toimivat tosielämän tilanteissa. Monesti myös valtaa pitävät tahot ovat käytännössä joutuneet tekemään myönnytyksiä esimerkiksi erilaisten kansanparantamistapojen kohdalla, sillä paikallisissa olosuhteissa ne ovat osoittautuneet toimiviksi. Kalle Kananoja tarkastelee artikkelissaan afrobrasiliaalaisen lääkintäkulttuurin muovautumista ja parantamiseen kohdistuneita asenteita 1700-luvulta lähtien. Kananoja tuo esiin, että afrobrasiliaalainen moniarvoinen uskonnollisävytteinen parantamiskulttuuri ja sen harjoittajat saivat koloniaalisessa Brasiliassa tukijoita ja hiljaista hyväksyntää, vaikka nämä toimet ilmiannettiin inkvisitiolle. Lisäksi oppineet lääkärit joutuivat lääkinnällisen pluralismin kontekstissa tunnustamaan kansanomaisten sairauskäsitysten olemassaolon ja vaikutusvaltaisuuden.

Lääkäreiden määrittelyvallan rajallisuudesta osoittaa myös Rytyn tarkastelu luonnonparantaja Bergströmiä vastaan käydyistä oikeudenkäynneistä, jotka jäivät lääkäreiden kannalta tuloksettomiksi. Osaltaan tähän vaikutti se, ettei laki määritelty luonnonparantamiseen perustuvaa itsehoitoa rikolliseksi, toisaalta kansalaisten

suhtautuminen, sillä paikalliset eivät katsoneet Bergströmin toimia vahingollisiksi, vaan pikemmin hyödyllisiksi. Kansalaisten silmissä parantajien suosio saattoi jopa kasvaa oikeudenkäyntien seurauksena, sillä he katsoivat ammattikateellisten lääkäreiden tavoittelevan niissä lähinnä omia taloudellisia etujaan. Tämä myös kertoo virallisen lääketieteen edustajiin kohdistetun epäluottamuksen historiallisuudesta.

Historiallista perspektiiviä tuoreesta tutkimuksesta

Kiisteltyt tiet terveyteen tarjoaa monipuolisen katsauksen parantamisen monimuotoisuuden eri maantieteellisissä ja historiallisissa konteksteissa. Teos asettaa tavoitteekseen rakentaa kuvaa “maailman väestöjen enemmistön jokapäiväisestä lääkinnän harjoittamisen historiasta” (s. 8). Aineistoissa erilaisten parantajien ja auktoriteettien suhteet saavat merkittävän painoarvon, mutta myös tavallisten ihmisten arkikokemukset nousevat artikkeleissa esiin. Kirjoittajien hyödyntämät monipuoliset dokumenttiaineistot tarjoavat arkielämästä lukuisia vihjeitä, joihin kirjoittajat oivaltavasti tarttuvat. Näin teos kykenee myös välittämään tietoa potilaiden ja tavallisten ihmisten arvomaailmoista, minkä kirjan toimittajat johdannossa nimeävät lääketieteen historian suureksi haasteeksi (s. 68).

Teoksen artikkelit hyödyntävät erilaisia näkökulmia ja käsitteitä, mutta valtakamppailujen ja lääkintäkulttuurien sekoittumisen teemat muodostavat selkeän punaisen langan. Johdannossa nämä teemat esitellään vasta kirjan rakennetta kuvaavan osan lopussa. Olisin toivonut niiden eksplisiittisempää esittelyä jo johdannon alkupuolella, jossa ruoditaan parantamisesta käytettyä käsitteistöä. Niin keskeisiä ne mielestäni ovat. Lisäksi olisi ollut kiinnostavaa kuulla, miten kirjan kokonaisuus on valikoitunut. Kokonaisuuden ansiona on ehdottomasti monipuolisuus, mutta esimerkiksi nykyisen Venäjän alueen sekä toisaalta Australian ja Oseanian alueen lääkintäkulttuurien tarkastelu olisi voinut tuoda kokoelmaan täydentävää perspektiiviä.

Luin itse teosta pikemmin sosiologin kuin historioitsijan silmin. Tästä näkökulmasta teoksen kiistaton ansio on, että se tuo tärkeää historiallista perspektiiviä ilmiöihin, joista tapaamme puhua paljolti nykyajan tuotteina. Vaihtoehtoisiksi nimetyt terveysväittämät käsitetään helposti vain nyky-yhteiskuntaan kuuluviksi ilmiöiksi, jotka internetin aikakaudella leviävät nopeasti ja muovaavat käsityksiä terveydestä ja eri hoitotavoista. Terveysväittämät määrittävät vaihtoehtoisiksi suhteessa erityisesti biolääketieteeseen, jonka valta-asemalle länsimaaisessa terveydenhoidossa vaihtoehtoiset terveyskäsitykset näyttäytyvätkin uhkana. Biolääketiede muodostaa yhteiskunnassamme normin, johon suhteessa muita parantamismuotoja arvioidaan, arvotetaan ja marginalisoidaan “uskomushoitoina”. Artikkelikokoelma tekee tärkeän työn muistuttaessaan, että historiallisesti biolääketieteen hegemonia on harvinaislaatuista ja että lääkintäkulttuurit ovat myös länsimaissa olleet aina moniarvoisia. Parantamisen kysymyksiä globaalihistoriallisesta näkökulmasta tarkasteleva teos valottaa, miten erilaiset terveyskäsitykset ja niistä käytävät kamppailut ovat historiallisesti enemmän sääntö kuin poikkeus. Tästä näkökulmasta aikakautemme erityisyys ei näyttäisi niinkään ankkuroituvan vaihtoehtoisten terveyskäsitysten räjähdysmäiseen lisääntymiseen, kuin nykyiseen yhden lääkintäjärjestelmän valta-asemaan.

Kokonaisuudessaan *Kiisteltyt tiet terveyteen* onnistuu luomaan rikkaan kuvan parantamisen moniarvoisuudesta ja kiistanalaisuudesta sekä valottamaan parantamisen yhteiskunnallista ja kulttuurista asemaa eri aikojen yhteisöissä. Ihmisten arkikokemuksen näkökulmaa esiintuovat tuoreet tapaustutkimukset auttavat hahmottamaan arkista vastarintaa ja lääkintäkulttuurien sekoittumista, jota tapahtuu isojen kehityskulkujen, kuten biomedikalisaation ja globalisaation katveessa. Teos sopii hyvin oppikirjaksi kulttuuri-, yhteiskunta- ja terveystieteiden aloille. Lisäksi se on tuore ja ajankohtainen teos eri alojen tutkijoille sekä yleensäkin terveyden, yhteiskunnan ja kulttuurin kysymyksistä sekä terveyden globaaleista ja historiallisista ulottuvuuksista kiinnostuneille lukijoille.

VTM Kia Andell on tohtorikoulutettava Sosiaalitieteiden laitoksella Turun yliopistossa.

Kirjallisuus

Räsänen, Päivi. 2018. Ihmisiä pitää suojata lailla uskomushoitojen haitoilta. *Helsingin Sanomat* 15.1.2018. <https://www.hs.fi/mielipide/art-2000005524346.html> [Haettu 19.3.2018]